

Kampen om tungtvannet — drama i fire akter

I disse dager er det 50 år siden en gruppe norske sabotører gjennomførte en vellykket aksjon mot tungtvannanlegget på Vemork. Anlegget ble ødelagt, men det tok bare få måneder før tyskerne hadde gjenreist det. Kampen om tungtvannet ble ikke vunnet før

ett år senere, men de norske sabotørenes aksjon ble et viktig ledd i kampen som skulle hindre Hitler i å skaffe seg atomvåpen.

Kampen om tungtvannet ble et drama i fire akter med både triumfer og tragedier. Den krevde store ofre, også uskyldige sivilpersoners liv.

Av Ivar Johansen, NTB

Ødeleggelsen av Vemork-anlegget hadde høyeste prioritet i den øverste allierte krigsledelsen, og mange planer ble utarbeidet.

Første akt

I november 1942 utrustet engelskmennene en ekspedisjon med 34 spesialtreinte britiske soldater som skulle sprengre Ve-

mork-anlegget i luften. De ble transportert i to glidefly som ble trukket over Nordsjøen av to Halifax bombefly.

Dårlig vær førte til at britene

ikke fant fram til målet på Hardangervidda, der fire nordmenn fra Kompani Linge var sluppet ned som fortropp en måned tidligere. De skulle ta i mot britene og som kjent menn føre dem videre til Vemork, men måtte vente forgjeves. Det var gruppen «Grouse» som besto av Jens A. Poulsson (leder), Claus Helberg, Arne Kjelstrup og telegrafisten Knut Haugland.

I forsøket på å ta seg hjem, krasjlandet de to glideflyene og det ene bombeflyet i Rogalandsfjellene. 41 briter omkom eller ble tatt av dage av tyskerne, noen skutt, andre drept med giftsprøyter på sykehus.

Annen akt

Seks Linge-karer i den norske gruppen «Gunnarside» hoppet 16. februar 1943 ut i fallskjerm på Hardangervidda. Sammen med «Grouse»-folkene, som hadde holdt ut gjennom en hard vinter på Vidda, gjennomførte de sin vellykkede aksjon mot Vemork-anlegget. Det lyktes imidlertid tyskerne å få produksjonen i gang igjen.

Tredje akt

Mot norske ønsker rettet over 150 amerikanske bombefly 16. november 1943 et angrep mot Vemork, dessverre – ved en feil-

HEDRET: Jens-Anton Poulsson var leder for den første gruppen tungtvann-sabotører som kom til Norge høsten 1942. Poulsson ble hedret med en rekke norske, britiske, franske og amerikanske dekorasjoner for sin krigsinnsats. (NTB-foto: Bjørn Berg).

**50 år
siden
aksjonen**

tagelse – også over Rjukan. Tonnevis med bomber ble sluppet, og store skader ble påført vannstoff-fabrikken og kraftstasjonen på Vemork, men selve tungtvannanlegget ble ikke skadet. Angrepet krevde 21 menneskeliv, de fleste sivile som befant seg i et tilfluktsrom.

Fjerde akt

Etter bombeangrepet bestemte tyskerne seg for å flytte tungtvannanlegget til Tyskland. Vemork var et for usikkert sted.

Fjerde og siste akt i dramaet fant sted 20. februar 1944, da tre norske sabotører plasserte to tidsinnstilte sprengladninger om bord i jernbaneferja «Hydro» for den la ut på Tinnsjøen med en jernbanelast produksjonsutstyr for tungtvann og restlageret av tungtvann fra Vemork. Ferja sank på dypt vann med sin viktige last. Aksjonen kostet 14 sivile nordmenn og fire tyskere livet, men kampen om tungtvannet var vunnet.

Den perfekte sabotasje-aksjonen på Ve

En av de dristigste og mest perfekte sabotasje-aksjonene som ble utført under annen verdenskrig, var sprengningen i tungtvannanlegget på Vemork ved Rjukan. Den ble utført natt til 28. februar 1943, uten at et skudd ble avfyrt, uten at menneskeliv gikk tapt og uten at de tyske vaktene oppdaget hva som foregikk.

Av Ivar Johansen, NTB

Aksjonen ble gjennomført av en gruppe norske soldater, spesialtreinet i Kompani Linge i England. Den tyske øverstkommanderende i Norge, general von Falkenhorst, betegnet senere aksjonen som det flotteste kupp som var foretatt under krigen.

Leder for den norske gruppen var den 23-årige Ålesund-mannen, fenrik Joachim Rønneberg. I dag gir han denne forklaringen på hvorfor aksjonen ble så vellykket:

— Grundige forberedelser, førsteklasse etterretning og en god porsjon flaks. Kanskje ikke minst det siste, sier han, og beskriver

det som utspilte seg på Vemork som «helt udramatisk».

Glimrende etterretning

Rønneberg legger vekt på at gruppen kunne opptre som en mest mulig samstemt venneløkk der flertallets mening som regel ble fulgt. Lederen ga ordre bare i spesielle tilfeller når det ikke var tid til samråd.

Det var ikke tilfeldig at Rønneberg ble valgt til leder av «Operasjon Gunnarside». Han ble knyttet til Kompani Linge straks etter at han våren 1941 hadde tatt seg over Nordsjøen i en fiskeskøyte.

Under den harde treningen i kompaniets leir i Skottland, viste han særlige egenskaper både som soldat og leder. En britisk oberstløytnant som var knyttet til de hemmelige operasjonene, betegnet ham som «very, very intelligent and tremendously tough».

Seks håndplukkede menn

I begynnelsen av november 1942 ble Rønneberg kalt til London og bedt om å lede en farefull, men viktig operasjon mot et tysk mål i Norge. Han fikk til å begyn-

ne med ikke vite hva oppdraget gikk ut på og hvor målet befant seg. Isteden ble han anmodet om å plukke ut fem mann som han mente ville være særlig skikket til å delta i en slik aksjon.

Valget falt på fenrikene Knut Haukelid og Kasper Idland, samt sersjantene Fredrik Kayser, Hans Storhaug og Birger Strømsheim. Da Rønneberg ble informert om hva oppdraget gikk ut på, var han glad for at han i dette valget hadde lagt vekt på at karene skulle ha gode skiferdigheter. Det skulle vise seg å være avgjørende for operasjonens suksess.

Alle seks hadde bak seg et år med intens spesialtrening med sikte på å utføre oppdrag bak fiendens linjer. De som ble tatt ut til slik tjeneste, måtte først gjennomgå et tre ukers kurs Rønneberg beskriver som «røft og brutalt». Det gjaldt å kunne mestre enhver kampsituasjon, der det eneste som telte var å overleve.

Kaldblodige folk

Men uansett all verdens hell, planlegging og etterretning, ville aksjonen neppe blitt vellykket

uten den beslutsomheten, grunndigheten og kaldblodigheten sabotørenene la for dagen. Illustrerende for den kaldblodighet som ble vist, og for hvordan sabotørenene følte at de hadde full kontroll over situasjonen og sine egne nerver, var at Rønneberg ga seg god tid til å finne brillene til en av de to norske arbeiderne som ble overrumplet. Først da brillene var funnet, og arbeiderne hadde fått ordre om å komme seg i sikkerhet, ble lunta tent – med 30 sekunders tenningsstid!

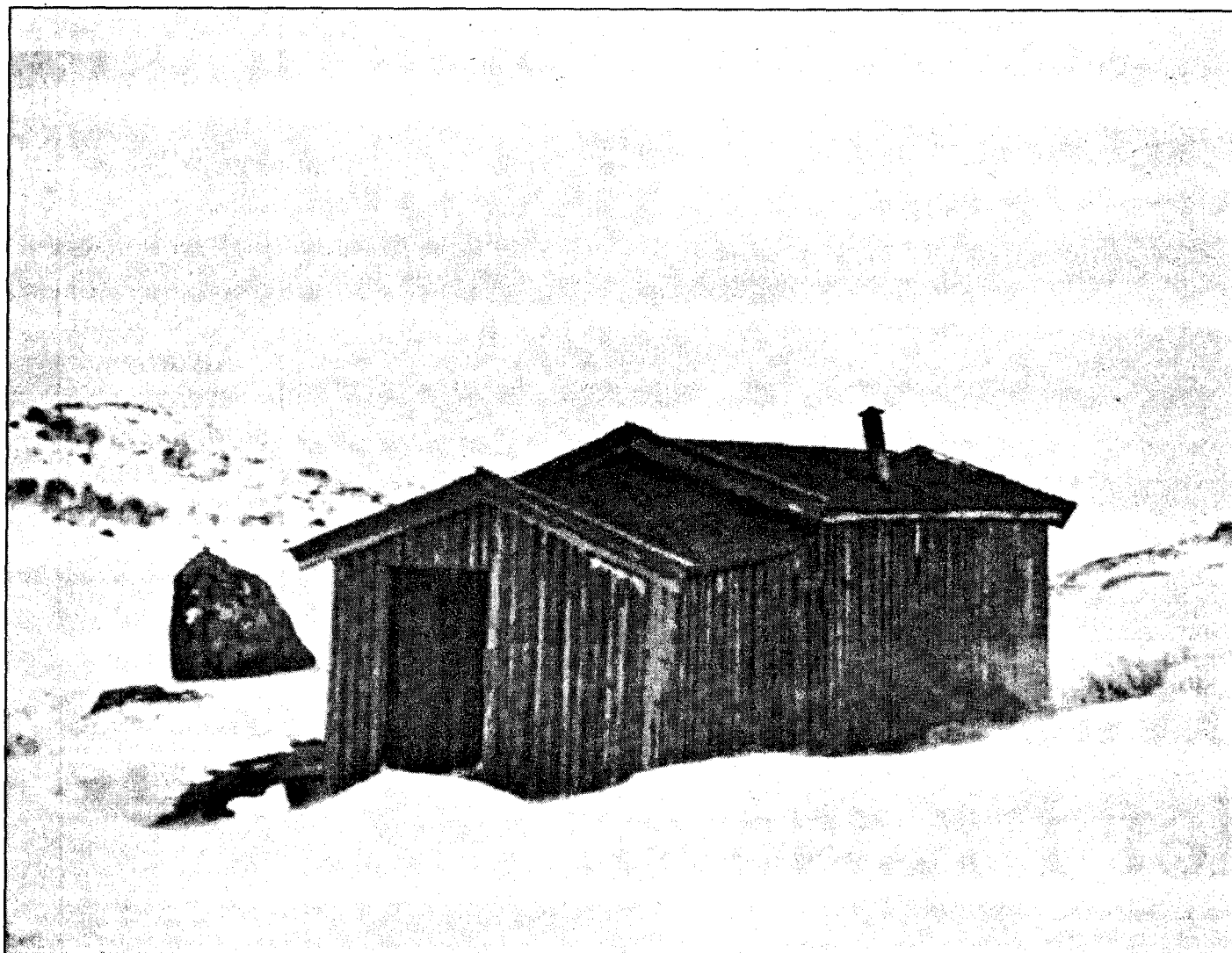
Karene kom seg ut av hallen før eksplosjonen skjedde med et dumpt smell, «nærmest et antikklimaks». Det tok også litt tid for de tyske vaktene forsto hva som hadde skjedd. Da alarmen omsider gikk og lyskasterne ble satt på, var sabotørenene på vei over Månajuvet og til stedet hvor de hadde lagt fra seg skiene og annet utstyr. I ly av nattet mørket kom de seg usett opp den bratte lia til vidda, en stigning på 700 meter.

Foran dem ventet nye strabaser. De fem karene fra «Gunnarside» skulle i full uniform ta seg

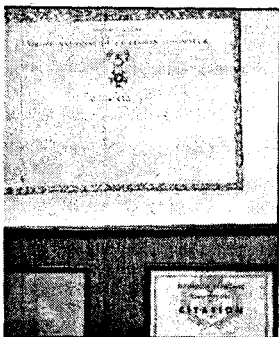
over til Sverige, en strekning på 6-700 kilometer over fjell og vidder, gjennom dyp skog og på tvers av fire-fem dalfører, helst uten å bli sett eller komme i kamp med tyskerne.

Turen tok 14 dager. Etter overnattinger dels i hytter og seterbuer, og dels under åpen himmel, nådde de svenskegrensen nøyaktig en måned etter at de var sluppet ned på Vidda. En fysisk prestasjon kanskje vel så krevende som selve Vemork-aksjonen.

LEIR: I denne hytta — Svensbu — langt inne på Hardangervidda, hadde sabotørene hovedbase i fire kalde vintermåneder fra 1942 til 1943. Hytta ble påbygd etter krigen, og var derfor enda mindre da Grouse-gruppa holdt til der. Herfra la de ut på turen til Rjukan. (Foto: NTB/Arne Kjelstrup)

mork

DEKORERT: Joachim Rønneberg i sitt hjem foran en vegg med diplomer: Den britiske Distinguished Service Order (den høyeste britiske utmerkelse som kan gis utenlendinger), den franske Æreslegionen, Krigskorset med ekegren, American Medal of Freedom, det norske Krigskorset med sverd og St. Olavsmedaljen med ekegren.

(NTB-foto: Ståle Watto)

Hardt liv og lang ventetid på vidda

Kongsberg: Klokka tikket mot midnatt 18. oktober 1942 da luka i Halifax-maskinen som kom inn fra England, ble åpnet og fire ungdommer i 23-29-årsalderen kastet seg ut i fallskjerm over Hardangervidda. Noen minutter seinere landet aksjonsgruppa «Grouse» (rype) ved Songavann nordvest for Rjukan.

Bjørn Berg, NTB

Dermed sto fortroppen av tungtvann-sabotørene på norsk jord og kunne starte forberedelsene til operasjonen som skulle sette tungtvannproduksjonen ved Vemork på Rjukan ut av spill. Fører Jens-Anton Poulsson var sjef, med seg hadde han Arne Kjelstrup, Knut Haugland og Claus Helberg.

Nesten 50 år seinere, i 1992, benket sabotørene seg rundt bordet i Svensbu-hytta ved Store Saure. Hytta hadde vært hovedbase i de stressomme månedene vinteren 1942-43, da aksjonsgruppa var alene på vidda.

Svensbu ble valgt som base

fordi hytta lå like i nærheten av noe bjørkeskog. Dessuten ligger den langt fra annen bebyggelse.

— Vi diskuterte litt hvem som lå hvor i køyene og hvor vi pleide å sitte rundt bordet, forteller Jens-Anton Poulsson, i dag bosatt på Kongsberg. Han fyller 75 år til høsten, men er på fjellet sommer som vinter.

— Vi hadde aldri klart oss hvis vi ikke hadde kunnskap om å leve av det fjellet kunne skaffe oss av mat og brensel, beretter han. Poulsson, Haugland og Helberg var vant til å ferdes i fjellet fra de var unge gutter i Telemark. Hvis noen skulle overleve i fjellet den beinhard vinteren 1942/43, så var det nettopp disse fire karene.

Lang ventetid, lite mat

Men ventetiden ble lang. Nesten på dagen fire måneder gikk før resten av gruppen i operasjon Gunnerside landet, og den vellykkede tungtvann-sabotasjen kunne settes i verk. Poulsson og de andre i Grouse-gruppen had-

de aldri trodd det skulle bli så lenge å vente. Spesielt var månedene før jul problematiske.

— Matsituasjonen var særdeles dårlig, forteller Poulsson. — Det første reinsdyret ble ikke skutt før like før jul, og vi spiste alt som var på dyret. Bare noen bein og skinn var igjen, sier han.

Godt kameratskap

— Perioden i fjellet sitter mer enn noe annet igjen i sinnet, og i ettertid er jeg stolt over at vi klarte å komme gjennom denne perioden. Vennskapet vårt var bedre etter at vi var kommet gjennom perioden, enn det var da vi startet.

— I slike situasjoner skjer det ikke sjelden at små, dagligdags problemer blir ganske store. Vi var velsignet med at vi hadde kamerater som hadde sinnets balanse, var hensynsfulle og hadde viljen til å gjøre en jobb. Vi kranglet aldri.

— Vi hadde mer enn nok å gjøre. Vi jaktet, samlet brensel, akkumulatoren skulle ned til

bygda for lading, den skulle hentes tilbake, vi skulle ha kontakt med folk på Vemork, og følge med i tyskernes utlegging av miner og mye mer, sier Poulsson.

De hadde verken stearinlys eller parafin. Når mørket senket seg over den vesle hytta inne på vidda, tre-fire mil fra Møsvannsdammen, pleide de å ligge på køyene og holde foredrag for hverandre.

Gode nordmenn

Da tungtvann-sabotørene endelig la i vei til målet i slutten av februar 1943, støtte de på uventede fjellturister. Om de etterpå skulle reise til byen og prate med folk, ville aksjonen være avsluttet før de kom så langt. Ungdommene ropet ingen ting, som de gode nordmenn de var, og aksjonen forløp helt etter planen, forteller Poulsson.

Lørdag 27. februar i år skal Jens-Anton Poulsson til Vemork igjen — denne gangen for å markere 50-årsdagen for tungtvann-aksjonen.